

ОБЛОГА І ШТУРМ ТУРЕЦЬКОЇ ФОРТЕЦІ ІЗМАЇЛ 11 (22) ГРУДНЯ 1790 Р. (ДО 220-Х РОКОВИН УЗЯТТЯ ІЗМАЇЛА)

Володимир БЕРЕЖИНСЬКИЙ,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заступник голови правління Українського інституту військової історії

Михайло ІВАНУЦ,

викладач Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету державної податкової служби України; аспірант кафедри історії і археології Чернігівського Національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка

У грудні 2010 року виповнилося 220 років із дня значної події у військовій історії України – узяття турецької фортеці Ізмаїл у ході російсько-турецької війни 1787–1791 років. На превеликий жаль, ця кругла дата залишилася поза увагою не лише широкої

громадськості нашої країни, але і її військо-вих істориків. На це, звичайно ж, є свої причини. Хоча облога Ізмаїла, можливо, найвидатніша облога на території України за всю історію. Вона стала яскравим прикладом штурму й узяття добре укріпленої

«армійської фортеці», яка увійшла не тільки до всіх підручників вітчизняного, але і світового військового мистецтва. Ця подія варта того, щоб про неї пам'ятали.

Не бажаючи примиритися з результатами російсько-турецької війни 1768–1774 років [1], Туреччина в липні 1787 року ультимативно зажадала від Росії повернення Криму, відмови від підтримки Грузії і згоди на огляд російських торгових суден, що проходять через протоки. Не отримавши задовільної відповіді, турецький уряд 12 (23) серпня 1787 року оголосив Росії війну. У свою чергу, Росія вирішила скористатися ситуацією, щоб розширити свої володіння у Північному Причорномор'ї за рахунок повного витіснення звідти турецьких загарбників. План кампанії зводився до заняття силами сухопутної армії і флоту всього лівобережжя Дунаю і передбачав дії за Дунаєм [2].

У жовтні 1787 року російські війська під командуванням О. В. Суворова практич-

но повністю знищили 6-тисячний десант турків, що мали намір захопити гирло Дніпра, на кінбурзькій косі. Незважаючи на блискучі перемоги російської армії під Очаковим (1788 р.), поблизу Фокшан (1789 р.) і на річці Римник (1789 р.), а також перемоги російського флоту поблизу Очакова (1788 р.), Фідоніси (1788 р.), у Керченській протоці (1790 р.) і поблизу о. Тендра (1790 р.), супротивник не погоджувався прийняти умови миру, на яких наполягала Росія, і затягував переговори. Російське командування усвідомлювало, що успішному завершенню переговорів з Туреччиною сприяло б узяття Ізмаїла [3].

Ізмаїл, який турки називали «Ордукалеси» («армійська фортеця»), з 1774 року був перебудований під керівництвом французького і німецького інженерів відповідно до нових вимог фортечного будівництва. Розташований він на височині, що спускається до Дунаю крутим урвищем. Широка низина ділила місто з півночі на південь на дві частини. Західна (велика частина) називалася старою фортецею. Східна – новою. Місто виглядало як прямокутний трикутник із нерівномірно ламаною зовнішньою лінією укріплень [4]. Головний міський вал завдовжки 6 км із 7 земляними і кам'яними бастионами з 260 гарматами і 4 воротами оточував місто з трьох боків – північного, західного і східного. З південного боку місто було захищене Дунаєм, що має тут ширину півкілометра. Висота валу досягала 6–8 м, фортечний рів був 12 м завширшки і глибиною від 6 до 10 м, у деяких його місцях стояла вода завглибшки до 2 м. У середині міста було багато кам'яних споруд, зручних для оборони. Турецькі війська в Ізмаїлі налічували 35 тис. чол., російські – 31 тис. [5, 823–824].

На чолі турецького гарнізону був Айдозле-Мехмет-паша. Частиною гарнізону командував Каплан-Гирей, брат кримського хана. Султан дуже гнівався на свої війська за всі попередні капітуляції і звелів у разі падіння Ізмаїла страчувати з його гарнізону

О. В. Суворов-Римницький

кожного, де би той не знаходився. Стратегічне значення Ізмаїла було дуже велике: тут сходилися шляхи з Галаца, Хотина, Бендер і Килії; тут було найбільш зручне місце для вторгнення з півночі за Дунай у Добруджу [6, 260].

У 1789 році оволодіти Ізмаїлом невдало намагався Н. В. Репнін. У 1790 році, після захоплення фортець Килія, Тульча й Ісакча, головнокомандуючий Південною російською армією генерал-фельдмаршал князь Г. А. Потьомкін-Тавричеський віддав наказ загонам генералів І. В. Гудовича, П. С. Потьомкіна і флотилії генерала де-Рибаса оволодіти Ізмаїлом. Проте їх дії були нерішучими [7]. 26 листопада військова рада вирішила зняти облогу фортеці, зважаючи на наближення зими. Головнокомандуючий не затвердив цього рішення і наказав генерал-аншефові О. В. Суворову, війська якого стояли поблизу Галаця, взяти командування частинами, що облягали Ізмаїл [8, 67].

Взявши командування 2 грудня, Суворов повернув до Ізмаїла війська, що відходили від фортеці, і блокував її зі суші і з боку Дунаю. Ще під Галацем він наказав виготовити і відправити до фортеці 30 драбин і 1 тис. фашин. Часу для підготовки до штурму було мало. Протягом 9 днів до штурму Суворов, з властивою йому енергійністю, зумів мобілізувати всі можливі сили і засоби для оволодіння фортецею. Було проведено рекогносцировку фортеці, яка виявилася, як доповідав Суворов, «без слабких місць», зводилися батареї і було виготовлено, додатково до привезених, 40 драбин і 2 тис. фашин [9, 592–598].

Головну ж увагу полководець приділив навчанню військ і їх моральній підготовці. Недалеко від розташування військ, Суворов наказав викопати рів і насипати вал за типом ізмаїльських і вночі навчав війська, як діяти під час штурму Ізмаїла. Солдати, подавши рів і вал, кололи багнетами опудала, які зображали турків [10, 824].

7 грудня Суворов надіслав командувачеві турецькими військами в Ізмаїлі офіцій-

Г. А. Потьомкін

ного листа із вимогою здати фортецю. До листа він додав записку такого змісту: «Сераскиру, старшинам і всьому суспільству: я з військами сюди прибув, 24 години на роздуми для здачі і воля; перші мої постріли вже неволя, штурм – смерть, чого залишаю вам на розгляд». Посланець паші, який приймав лист, заявив російському офіцерові: «Швидше Дунай зупиниться у своїй течії і небо впаде на землю, ніж здасться Ізмаїл». Ультиматум було відхилено [11, 303–309].

9 грудня Суворов скликав військову раду, мета якої полягала, головним чином, у тому, щоб вселити впевненість у підлеглих йому командирів в успіх штурму. На військовій раді Суворов сказав: «Двічі росіяни підходили до Ізмаїлу і двічі відступали від нього; тепер утретє залишається нам тільки

ступала; нам залишилась утретє або перемогти, або померти із славою» [15, 109–113].

10 (21) грудня, зі сходом сонця розпочалась підготовка штурму вогнем з флангових батарей, з острова і з суден флотилії (усього близько 600 гармат) [16, 42–43]. Вона тривала майже добу і закінчилась за 2,5 години до початку штурму. Турки також відкрили вогонь у відповідь, і обидві сторони зазнали втрат, росіяни втратили вбитими 3-ох офіцерів і 155 нижчих чинів, пораненими – 6 офіцерів і 224 нижчих чини. Штурм не став для турків несподіванкою. Вони щонаочі були готові до нападу; крім того, декілька перебіжчиків розкрили їм плани Суворова [17, 263].

О 3 годині ночі 11 (22) грудня 1790 року була випущена перша сигнальна ракета, за якою війська залишили табір і, перелаштувавшись у колони, виступили до призначених по дистанції місць. О 5.30 ранку колони, дотримуючись повної тиші, рушили на приступ. Першою підійшла до фортеці 2-га колона генерал-майора Б. П. Ласці. О 6 годині ранку, під градом ворожих куль, егері Ласці здолали вал і рів, встановили драбини і зав'язали жорстокий бій на стіні. Почала підходити решта частин, які долали укріплення, і, під шквальним вогнем захисників, витісняти їх з позицій.

Апшеронські стрільки і Фанагорійські гренадери 1-ї колони генерал-майора С. Л. Львова повалили ворога й, оволодівши першими батареями і Хотинськими воротами, з'єдналися з 2-ю колоною. Хотинські ворота було відкрито, до них зразу ж ввійшли кавалерія і козаки [18, 135–142].

Одночасно, на протилежному кінці фортеці 6-та колона генерал-майора М. І. Голеніщева-Кутузова оволоділа бастионом

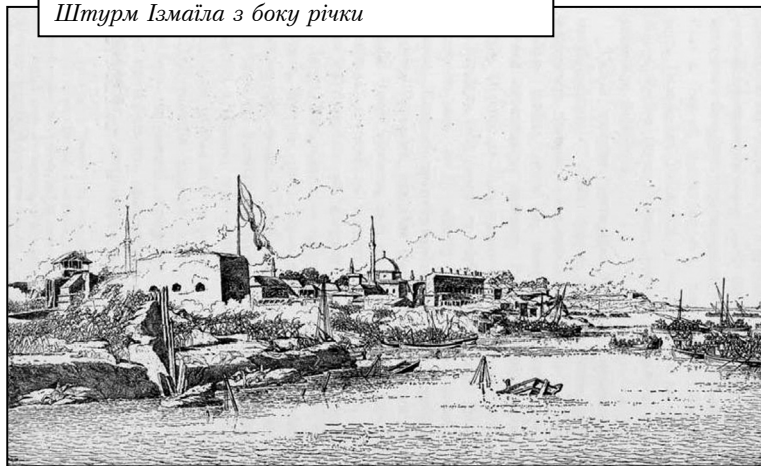
поблизу Килійських воріт і зайняла вал аж до сусідніх бастионів.

Найбільші труднощі випали на долю 3-ї колони Мекноба. Вона штурмувала великий північний бастион, сусідній з ним зі сходу, і куртину між ними. У цьому місці глибина рову і висота валу були такі великі, що драбини довжиною 5,5 сажнів (близько 11,7 м) виявилися закороткими, і довелося під вогнем зв'язувати їх по дві. Головний бастион було узято [19, 552–553].

Четверта і п'ята колони (відповідно полковника В. П. Орлова і бригадира М. І. Платова) також виконали поставлені перед ними завдання, здолавши вал на своїх ділянках. Важкий бій довелося вести колонам, козаки яких мали укорочені списи. Але за допомогою своєчасно надісланих резервних загонів було перебито майже всіх турків [20, 573–575].

Успішно пройшла атака і з боку Дунаю. Висадка десанту підтримувалася вогнем понад 500 корабельних гармат. Десантні війська генерал-майора де-Рибаса у трьох колонах під прикриттям флоту рушили за сигналом до фортеці і вишикувалися у бойовий порядок двома лініями [21, 17]. Висадка почалася близько 7 години ранку. Вона проводилася швидко і чітко, незважаючи на опір більше 10 тис. турків і татар. Успіху висадки немало сприяли колона С. Л. Льво-

Штурм Ізмаїла з боку річки

ва, що атакувала флангом берегові дунайські батареї, і дії сухопутних військ зі східного боку фортеці. Перша колона генерал-майора Н. Д. Арсен'єва, що підпливла на 20 суднах, висадилася на берег і розділилася на декілька частин. Батальйон херсонських гренадерів під командуванням полковника В. А. Зубова оволодів крутим кавальєром, втративши 2/3 людей. Батальйон ліфляндських єгерів полковника графа Рожера Дамаса зайняв батарею, яка прострілювала берег [22, 329–331]. Інші частини також оволоділи укріпленнями, що лежали перед ними. Третя колона бригадира Е. І. Маркова висадилася поблизу західного краю фортеці під картечним вогнем із редуту Табія. Росіяни почали швидко захоплювати батареї з боку річки, зазнаючи при цьому великих втрат: захисники Ізмаїла билися жорстоко [23, 247–249].

При денному світлі стало зрозуміло, що вал узятий, ворога витіснено з верхніх частин фортеці, і він відступає у внутрішню частину міста. Російські колони з різних боків рушили до центру міста – справа Потьомкін, з півночі козаки, зліва Кутузов, з річкового боку де-Рибас. Розпочався новий бій. Особливо запеклий опір продовжувався до 11 години ранку. Декілька тисяч коней, які вискочили зі стаєнь, що горіли, мчали вулицями і збільшували сум'яття. Майже кожен будинок доводилося брати з боєм. Близько полудня Лассі, який першим зійшов на фортечний вал, першим же досяг і середини міста. Тут він зустрів тисячу татар, очолюваних Максуд-Гиреєм. Вони захищалися завзято, і лише коли велику частину цього загону було перебито, Максуд-Гирей здався у полон із 300 воїнів, що залишилися живими. Турки оборонялися затято. Кожну вулицю, кожну площу і цегляні будинки, перетворені на невеликі фортеці, доводилося брати з боєм. Загальний резерв і резерв командирів колон було перекинуто у місто [24, 350–359].

Для підтримання піхоти і забезпечення успіху, Суворов наказав увести в місто 20

легких гармат, щоб картечно очистити вулиці від турків. До 13 години перемогу практично було здобуто. Проте бій ще не закінчився. Ворог намагався нападати на окремі російські загони або засів у міцних будівлях, наче у цитаделях.

Спробу контрудару зробив Каплан-Гирей, брат кримського хана. Він зібрав декілька тисяч кінних та піших татар і турків і повів їх назустріч російським військам, що наступали. У відчайдушному бою, в якому було убито більше 4 тис. мусульман, він поліг разом з п'ятьма синами [25, 128]. О 14 годині всі колони проникли у центр міста. О 16 годині перемогу було здобуто остаточно [26, 225].

Втрати турок були величезні, лише вбитих виявилось більше 26 тис. У полон узято 9 тис., з них того ж дня 2 тис. померло від ран [27, 499–501]. Зі всього гарнізону врятувалася лише одна людина. Легко поранена, вона впала у воду і переплила Дунай на колоді. В Ізмаїлі було узятий 265 гармат, до 3 тис. пудів пороху, 20 тис. ядер і безліч інших бойових запасів, до 400 прапорів, обагренних кров'ю захисників, 8 лансонів, 12 поромів, 22 легких судна і величезні запаси провіанту й коштовностей, які роздали війську, всього на суму до 10 млн. піастрів (понад 1 млн. крб.) [28, 526–541].

Втрати російської армії склали більше 4 тис. чол. убитими і 6 тис. пораненими. Загибло 64 офіцери (1 бригадир, 17 штаб-офіцерів, 46 обер-офіцерів) і 1816 рядових; поранено 253 офіцери (з них 3 генерал-майори) і 2450 нижчих чинів. Загальне число втрат склало 4582 чол. [29, 80, 81, 149].

Згідно із попередньою обіцянкою Суворова, місто, за звичаєм того часу, віддали солдатам. Разом з тим, Суворов ужив заходів щодо забезпечення порядку. М. І. Кутузов, призначений комендантом Ізмаїла, розставив варту в найважливіших місцях. У середині міста відкрили величезний госпіталь. Вулиці було завалено трупами так, що деякими з них неможливо було ні пройти, ні проїхати. Тіла убитих росіян відво-

Медаль за узяття Ізмаїла: написи «За отменную храбрость» на лицевому боці та «Измаил взят декабря 11 1790» на зворотньому

зили за місто і хоронили за церковним обрядом. Турецьких трупів було так багато, що їх, за наказом, кидали в Дунай (на цю роботу призначалися полонені, поділені на черги). Але і за таких дій Ізмаїл було очищено від трупів лише через 6 днів. Полонені прямували партіями до Миколаєва під конвоєм козаків [30, 271–274].

Суворов розраховував отримати за штурм Ізмаїла чин генерал-фельдмаршала, але Потьомкін, клопочучи за нього перед імператрицею, запропонував нагородити його медаллю і чином гвардії підполковника або генерал-ад'ютанта. Медаль було вибито, і Суворова було призначено підполковником Преображенського полку. Таких підполковників було вже десять; Суворов став одинадцятим. Сам же головнокомандуючий російською армією князь Г. А. Потьомкін-Тавричеський, приїхавши до Петербурга, отримав у нагороду мундир фельдмаршала, вишитий алмазами, ціною 200 тис. крб. і Таврійський палац; у Царському селі було передбачено спорудити князевіobelisk із зображенням його перемог і завоювань.

Поштова марка СРСР, із серії «До 150-річчя узяття фортеці Ізмаїл»

Нижчим чином було роздано овальні срібні медалі; для офіцерів, які не отримали орден св. Георгія або Володимира, нашіто золотий хрест на георгіївській стрічці; начальники отримали ордени або золоті шпаги, деякі – чини [31, 159–193].

Підкорення Ізмаїла мало велике політичне значення. Воно вплинуло на подальший хід війни і на укладення у 1791 році Яського миру між Росією і Туреччиною, який підтвердив приєднання Криму до Росії і встановив новий російсько-турецький кордон по р. Дністер. Тим самим, все Північне Причорномор'я від Дністра до Кубані було закріплено за Росією. Перемозі під Ізмаїлом присвячено гімн «Грім перемоги, лунай!», що вважався до 1816 року неофіційним гімном Російської імперії.

Так, О. В. Суворов не був українським полководцем, але багато своїх перемог він отримав на території нинішньої України. І головна з них – узяття штурмом Ізмаїла. Суворов увійшов до світової історії як геніальний полководець і військовий мислитель [32]. Він був одним з найосвіченіших

людей свого часу, що мав глибокі знання не тільки у військових науках, але і в інших галузях. Суворов залишив величезну військово-теоретичну і практичну спадщину, збагатив усі галузі військової справи нови-

ми висновками і положеннями. Він дав більше 600 битв і боїв, й усі виграв. Його досвід і сьогодні є прикладом для воїнів Збройних Сил України, а особливо для українських генералів і офіцерів.

ДЖЕРЕЛА

1. Петров А. Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 г. / А. Н. Петров. – СПб., 1866–1874. – Т. 1–5.
2. Петров А. Н. Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787–1791 / А. Н. Петров. – СПб., 1880. – Т. 1–2.
3. Петров А. Н. Влияние турецких войн с половины прошлого столетия на развитие русского военного искусства / А. Н. Петров. – СПб., 1893–1894. – Т. 1–2.
4. Григорьев Э. И., Коваль Л. А. Измаил. Путеводитель / Э. И. Григорьев, Л. А. Коваль – Одесса, 1967.
5. Дюшой Р. Э. и Т. Н. Харперская энциклопедия военной истории (с комментариями издательства «Полигон»: Всемирная история войн) / Р. Э. и Т. Н. Дюшой. – СПб.; М. : Полигон, АСТ, 1997. – Т. 2. – 896 с.
6. Сто великих битв. – М. : Вече, 2000. – 640 с.
7. Богданович М. Н. Походы Румянцева, Потемкина и Суворова в Турции / М. Н. Богданович. – СПб., 1852.
8. Шишов А. В. Генералиссимус Суворов. Новое прочтение биографии / А. В. Шишов. – М., 2003.
9. Строчков А. А. История военного искусства / А. А. Строчков. – М., 1955. – Т. 1.
10. Дюшой Р. Э. и Т. Н. Харперская энциклопедия военной истории (с комментариями издательства «Полигон»: Всемирная история войн) / Р. Э. и Т. Н. Дюшой. – СПб.; М. : Полигон, АСТ, 1997. – Т. 2. – 896 с.
11. Ростунов И. И. Генералиссимус Александр Васильевич Суворов / И. И. Ростунов. – М., 1989.
12. Орлов Н. А. Штурм Измаила Суворовым в 1790 г. / Н. А. Орлов. – СПб., 1890.
13. Алесновский А. А. История русской армии: В 4 т. / А. А. Алесновский. – М., 1992. – Т. 1. От Нарвы до Парижа 1700–1814.
14. История военного искусства / Под общ. ред. П. А. Ротмистрова. – М., 1963. – Т. 1.
15. Верховский А. И. Очерк по истории военного искусства в России XVIII–XIX вв. / А. И. Верховский. – М., 1921.
16. Отечественная артиллерия: 600 лет / Г. Т. Хорошилов, Р. Б. Брагинский, А. И. Матвеев и др. – М., 1986.
17. Бантыш-Каменский Д. Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов: В 4 ч. / Д. Бантыш-Каменский. – М., 1991.
18. Золотарев В. А., Межевич М. Н., Скородумов Д. Е. Во славу Отечества Российского (Развитие военной мысли и военного искусства в России во второй половине XVIII в.) / В. А. Золотарев, М. Н. Межевич, Д. Е. Скородумов. – М., 1984. – С. 135–142.
19. Торопцев А. П. Мировая история крепостей и замков / А. П. Торопцев. – М. : Эксмо, 2008. – 704 с.
20. Военная энциклопедия. – СПб. : Изд. И. Д. Сытина, 1912. – Т. 10.
21. Морской атлас / Отв. ред. Г. И. Левченко. – М., 1958. – Т. 3. – Ч. 1.

22. Морской атлас: Описания к картам. – М., 1959. – Т. 3. – Ч. 1.
23. История военно-морского искусства / Отв. ред. Р. Н. Мордвинов. – М., 1995.
24. Герои и битвы: Общедоступная военно-историческая хрестоматия. – М., 1995.
25. Раковский Л. Генералиссимус Суворов. Адмирал Ушаков. Кутузов. – М., 2010. – 1276 с.
26. Торопцев А. П. Историческая энциклопедия: термины, географические названия, биографии / А. П. Торопцев. – М. : Эксмо, 2009. – 640 с. – (Мировая история).
27. Советская военная энциклопедия: В 8 т. / Пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. – М. : Воениздат, 1977. – Т. 3. – С. 499–501.
28. Суворов А. В. Документы / А. В. Суворов. – М., 1951. – Т. 2.
29. Орлов Н. А. Штурм Измаила Суворовым в 1790 г. / Н. А. Орлов. – СПб., 1890.
30. Русская военная мысль. XVIII век. – М.; СПб., 2003.
31. Шишов А. В. Твердыни России: От Новгорода до Порт-Артура / А. В. Шишов. – М. : Вече, 2005. – 416 с. – (Военный парад истории).
32. Суворов А. В. Наука побеждать / А. В. Суворов. – М., 1987.